

Den historiske Helgelendingen



Årgang 43 - Nr. 3-2024

Helgeland Historielags Medlemsblad

www.helgeland-historielag.no

Øvre Mo i Vefsn blir bevart

Side 3

Les også om:

Crossings 200 - Utvandrerjubileum 2025 - s.8

Nye bøker: Maja-arkeologen og Hemnesberget - s.5 og 10



Kjære medlemmer!

Styret har nå bestemt dato for årsmøtet 2025 i Mosjøen: Det blir fredag 25. til lørdag 26. april fra lunsj til lunsj på Fru Haugans Hotell.

Så sett av disse dagene allerede nå! Mosjøen feirer sitt 150-årsjubileet hele neste år, så her kan det være mye relevant å legge inn i vårt årsmøteprogram.

Har noen av dere tanker om dette nå, er det fint om dere sender meg noen ord.

Sist det var årsmøte i Mosjøen var 6.-7. september 2014.

I forbindelse med utvandrerjubileet til neste år, Crossings 200, håper jeg at flere av våre medlemmer setter seg ned og skriver en artikkel som har noe med jubileet å gjøre, og sender den til årbokredaktøren Olaf Nordsjø.

Har dere slektninger som dro over til Amerika som dere kjenner livshistorien til? Hvordan gikk det med dem?

Jubileet er en gylden anledning til å finne frem utvandrerhistorier fra Helgeland.

Det er alltid gledelig når det kommer nye bøker som omhandler Helgeland. I dette medlemsbladet får dere bli nærmere kjent med to slike bøker:

Olaf Husbys biografi om Gustav Strømsvik fra Rødøy og Svein Hammers portrett av Hemnesberget. Begge anbefales som gaver under juletreet!

Til neste jul håper vi vår egen bok, Samisk Helgeland, samarbeidsprosjektet mellom historielaget og Helgeland Museum, også blir en julegavebok.

På vegne av styret vil jeg takke alle medlemmer for at dere er medlemmer i Helgeland Historielag og forhåpentligvis fortsetter å være det også i 2025!

Uten dere hadde det ikke vært noe regionalt historielag på Helgeland, og uten dere hadde vi heller ikke hatt Årbok for Helgeland.

Så ønsker jeg dere alle en gledelig jul og alt godt i det nye året!



Kari

Foto forside:

Våningshuset på Øvre Mo i Mosjøen. Foto: Kari Sommerseth Jacobsen.

Våningshuset på Øvre Mo blir bevart!



Øvre Mo slik tunet så ut rundt 1900. Det lange våningshuset har torv på taket, og ingen veranda. Den må ha kommet til senere.
Foto: Helgeland Museums (digitalmuseum.no)



For et år siden var det uvisst hva som ville skje med det gamle våningshuset på Øvre Mo. Denne hovedgården som har gitt navnet til Mosjøen (sjøen eller stranden til Mo-gårdene nede langs Vefсна), har hatt en stor betydning i byens historie.

Her bodde mange generasjoner med jekteskipperere, og samtlige eiendommer på byflata lå tidligere på gårdens grunn. Før jul i fjor skrev vi om saken i dette medlemsbladet. Gården var solgt til nye eiere som ønsket å



Oppe i gavlen er det innskåret 1714 som fremdeles er synlig. Foto: Kari Sommerseth Jacobsen

Den historiske
Helgelendingen

Helgeland Historielags Medlemsblad

Redaktør:
Kari Sommerseth Jacobsen

Helgeland Historielag
epost: post@helgeland-historielag.no

Helgeland Historielag:

Kari Sommerseth Jacobsen, leder
915 66 928 – kari.sommerseth.jacobsen@gmail.com

Ansgar Kleven, sekretær
456 18 350 – ansgar.kleven@gmail.com

Asgeir Pettersen, økonomiansvarlig,
917 94 648 – asgeirpp@online.no

Olaf Nordsjø, styremedlem,
481 00 047 – olavnordsjo@gmail.com

Stein Bjørgen, styremedlem
980 97 646 – stein.bjorgen@gmail.com

Vararepresentanter:
Dagrunn Grønbech

Brita Vistnes
Håkon Øien

Kulturminnefondet støtter istandsettingen av bygningen. Foto: Kari Sommerseth Jacobsen.

utvikle eiendommen. Det store spørsmålet var om en slik «utvikling» ville inkludere det gamle våningshuset fra 1714 eller ikke.

Det er derfor med stor lettelse vi nå kan vise disse bildene tatt i november i år. På en plakett står det at huset restaureres med midler fra Kulturminnefondet. Hurra sier vi!

Kari Sommerseth Jacobsen



**HELGELAND
KRAFT**
Strøm fra verdens vakreste kyst

Ny bok

Svein Hammer:

Hemnesberget – en Norgeshistorie

Utgitt på Kolofon Forlag 2024

Boken kan bestilles hos svein.hammer@gmail.com

På baksiden av boken står det følgende:

«Kirkested i 750 år. Brå befolkningsvekst. Nordlands tredje største by. Tidlig del av det moderne Norge. Kvinner i politikken fra første mulighet. Et mylder av kafeer, forretninger og håndverkere. Mangfoldig, vital næringsklynge som utviklet seg til nasjonalt båtsentrum. En av Norgeshistoriens største branner. Krigsarena med gatekamper, bombing og ny katastrofebrann. Sterk dugnadskultur. Rike musikk- og festivaltradisjoner. Hemnesberget er i dag et lite tettsted, men landsbyens historie rommer mer enn nok særpreg til å fortjene en biografi. Boka vever lokale hendelser inn i den større Norgeshistorien, og gir dermed en alternativ fortelling om linjene som formet landet vårt.

Svein Hammer er samfunnsforsker og forfatter, som gir ut sin sjette sakprosbok».

Selv ble jeg kjent med Hemnesberget via de to fine barneøkene skrevet av Kim Astrup med illustrasjoner av Valva Gisladdottir. I den første boken som heter Katinka på Berget fra 2018, blir vi kjent med mange av kvinnene som drev med ulike virksomheter i tiden rundt 1914. I den neste som heter Jorunn – om vennskap og krig får vi vite mye om det som skjedde under krigen basert på 90 år gamle Jorunn Bech Hansens minner. Jeg følte derfor at jeg kjente litt til historien på Hemnesberget før jeg tok fatt på lesningen av Svein Hammers bok.

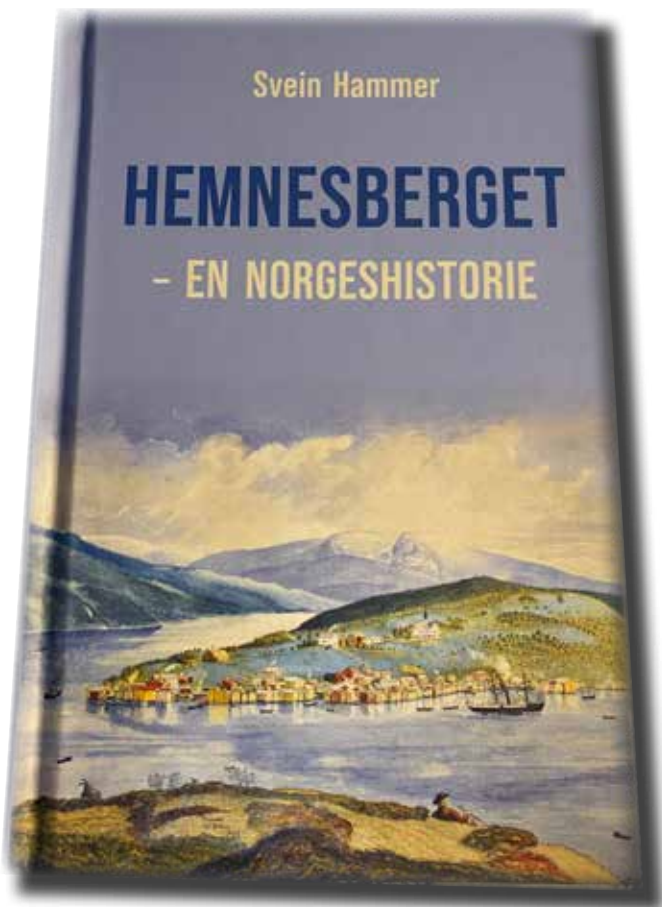
Boken er et kortfattet portrett av tettstedets utvikling fra 1200-tallet og frem til i dag. På 175 sider gir forfatteren oss en beskrivelse og en analyse av de viktigste hendelsene og strukturene som har formet det lille strandstedet slik det vokste frem på en halvøy i Ranfjorden. Svein Hammer skriver godt, og det er en medrivende fortelling vi blir presentert. Han gjør innimellom

små visitter til Mosjøen som jeg kjenner godt. Det er alltid interessant med sammenligninger. Både Hemnesberget og Mosjøen er gamle kirkesteder. Svein Hammer beskriver de mange kirkebuene som sto langs strandkanten i Hemnesberget, og de ligner til forveksling på naustene langs Vefsna i Mosjøen. Men der er de aldri blitt kalt kirkebuer, selv om de jo også hadde den funksjonen å huse kirkefolket som kom langveisfra og trengte overnatting – i naustenes annen etasje. Kanskje vi også skal innlemme begrepet «kirkebu» når vi går våre Sjøgatavandringene i Mosjøen?

Apropos begreper: Jeg undrer meg på hvorfor Hammer stadig vekslar mellom å kalle Hemnesberget for et tettsted, en småby og en landsby. Slik jeg kjenner begrepet landsby, brukes det ikke om norske forhold. Landsbyer finner vi i Europa, der gårdene lå i tette klynger med åkrene samlet omkring. Den norske modellen er at åkrene lå rundt hver enkelt gård, og det blir det ikke landsbyer av. I en korrespondanse med forfatteren om dette begrepet, sier han at det nå i moderne tid benyttes mer og mer i Norge. Og jeg er enig i at «landsby» er et koselig navn som kanskje passer på Hemnesberget. Selv foretrekker jeg «strandsted» og har derfor brukt det ovenfor.

Båtbyggingen hadde stor betydning på Hemnesberget gjennom tidene, og her var et utall av store og små båtbyggerier med tilleggende foretak. Også her gjør Hammer en sammenligning med Mosjøen, der det var kun ett stort båtbyggeri, nemlig Skandfers. Hammer tar også turen innom Mo der det ble en stor aktør, handelsmannen L. A. Meyer, som dominerte utviklingen av småbyen. I motsetning til Hemnesberget der det var en flatere struktur med mange mindre handelshus og virksomheter. Dette er meget interessante sammenligninger som sier noe om ulike varianter av tettsteds- og byutviklinger på Helgeland. Det neste store spørsmålet er hvorfor det var slik? Hammer redegjør på en overbevisende måte hvorfor det var slik på Hemnesberget. Den eldgamle tradisjonen med nessekonger på Helgeland, gjenfinnes både på Mo og til en viss grad også i Mosjøen. I Mosjøen var det særlig to handelsfamilier som var enerådende





fra midten av 1800-tallet og fremover: familiene Jürgensen og (min egen) Jacobsen.

I Kim Astrups barnebok om krigen, fikk jeg for første gang høre om de redslene som befolkningen på Hemnesberget ble utsatt for. Svein Hammer utdyper alt som skjedde, og innleder kapittelet slik:

«Andre verdenskrig traff Hemnesberget den 10. mai 1940. I ukene før hadde folk forberedt seg på at det kunne skje, men konsekvensene ble verre enn forventet. Det som utspilte seg gjennom noen dager i mai, var mer dramatisk enn de fleste er klar over, og fortjener en tydeligere plass i norsk historieskriving.»

Forfatterens mor – Kjellrun Fjeldavli, var ni år den gang. Han vokste derfor opp med hennes historie, om hvordan det var å forlate heimen i oppkavet stemning for å søke ly på et tryggere sted. Hemnesberget lå på en strategisk viktig halvøy, og for de tyske okkupantene var det viktig å få kontroll over stedet på veien videre nordover mot Narvik. Det kom til gatekamper mellom norske og allierte styrker på den ene siden, og nazistenes tropper på den andre. 126 hus ble ødelagt i løpet av kamphandlingene, og kanskje så mange som femhundre ble husløse. Etter krigen måtte det til en stor gjenoppbygging, og det bare et par tiår siden Hemnesberget ble ødelagt av en storbrann i 1923.

Hemnesberget lå sentralt plassert den gang båttrafikken utgjorde ferdelsesveien i landsdelen. Byggingen av vei over Korgfjellet og videreføringen av Nordlandsbanen etter krigen, innebar at Hemnesberget mistet posisjonen som kommunikasjonsknotepunkt. Samtidig førte den nasjonale industrisatsingen til at Mo ble det ubestridte bysenteret i Ranaregionen. Dette førte til handelslekkasje og jevn nedgang i antall forretninger, kafeer og småbedrifter på Hemnesberget. Fra å være en

blomstrende småby, ble det stagnasjon og nedgangsfase. Kommunesammenslåingen i 1964 førte til at administrasjonssenteret flyttet til Korgen, og offentlige arbeidsplasser forsvant en etter en.

Blant byene på Helgeland skulle det bli Mo i Rana og Mosjøen som trakk de to store vinnerlottene med store statlige arbeidsplasser. Den geografiske plasseringen av Hemnesberget gjorde at stedet ble liggende utenfor allfarvei og mistet sin betydning.

Hovedinntrykket jeg sitter igjen med etter å ha lest boken, er at den utgjør et fint supplement

til tradisjonelle bygdebøker der det naturlig nok er flere og mer utdypende beskrivelser av stedets historie og persongalleri.

Innledningsvis skriver Hammer om stedsnavnet Lapphella som er et område nede ved sjøkanten:

«Det finnes ulike ideer om navnets opprinnelse, men mest sannsynlig var det en samisk leirplass. Dette var lenge samenes landskap der de gjennom året flyttet i takt med naturens syklus: våren med jakt, fiske og sanking på kysten, sommeren med fiske i elver og vann, høsten med jakt på villrein i fjellområdene, vinteren som bofaste fiskere inni fjordene.»

Dette er en meget fin beskrivelse av samisk tilstedeværelse, og jeg savner mer av dette. En liten oppfølger, hva skjedde med sjøsamene i området, når ble de helt assimilert med den norske befolkningen? Og kan de stolte båtbyggertradisjonene i Hemnes ha forløpere i den gamle samiske båtbyggekulturen?

Og så savner jeg også litt mer om kvinnene på Hemnesberget som var meget driftige og drev med mange ulike virksomheter fra midten av 1800-tallet og fremover. I mange år arbeidet jeg tett på en familie i Kongsvinger via mitt arbeid med å bygge opp museet i den gamle festningsbyen; distriktslege Otto Aamodt og hans kone Marie Aamodt. Han var en periode ordfører i byen, for partiet høyre, hun var av de første kvinnene med i lokalpolitikken, for partiet venstre. Det var hun som skrev til en sønn i 1912:

«Har været i Formandskabet i eftermiddag. Det forenes dårligt med ægteskabet. Abraham er bitter når Sara er ude av teltet».

For få år siden fikk jeg vite at familien Aamodt hadde bodd på Hemnesberget før de kom til Kongsvinger i 1900! Under folketellingen i 1891 står han oppført som distriktslege på Hemnesberget. Dette er svært interessant, og jeg tenker at her har det sikkert vært en tosidig påvirkning: På Hemnesberget fant Marie Aamodt likesinnede og moderne kvinner som inspirerte henne, og hun på sin side, som var født i skipsrederfamilien Stolt-Nielsen i Haugesund, hadde sikkert også i løpet av de ti årene eller mer de bodde her, vært med å påvirke det feministiske miljøet på Hemnesberget.

Svein Hammer er oppvokst i Sjøgata på Hemnesberget. En dyp kunnskap om og kjærlighet til barndomsbyen lyser ut av sidene. Studier førte ham til Trondheim. Først etter 32 år flyttet han hjem igjen. For Hemnesberget var dette et lykkelig valg. Avslutningsvis skriver han at «landsbyen kanskje er i ferd med å gjenoppfinne seg selv». Etter å ha lest denne perlen av en bok, heier også vi på Hemnesberget!

Kari Sommerseth Jacobsen

18 AVDELINGER I 18 KOMMUNER

Falch Gamle Handelssted (Rødøy)
Træna Museum
Grønsvik kystfort (Lurøy)
Rana Museum
Nesna Museum
Norvika Gamle Handelssted (Dønna)
Herøy bygdesamling
Bergh brygga, Leirfjord
Bygdetunet på Bjerka

Petter Dass-museet (Alstahaug)
Vefsn Museum
Velvestad bygdetun
Grane bygdetun
Fjellfolkets hus i Hattfjellidal
Velfjord bygdemuseum
Sømna bygdetun
Bindal Museum
Vega



HELGELAND
MUSEUM
HELGELAANTEN
MUSEUME

Utvandrerjubileet 2025: Crossings 200

Rapport fra møte i
jubileumskomiteen 19. nov.
på Sentralen i Oslo

Helgeland Historielag er med i den nasjonale jubileumskomiteen siden våren 2024, og dette var det andre møte vi deltok på. Og det ble nok en interessant dag med interessante innlegg.

Ett lands utvandrer er et annet lands innvandrer, da som nå. Man må se datidens utvandring i lys av nåtidens innvandring. I all migrasjon er melankoli og lengsel alltid til stede.

Neste års jubileum/markering baserer seg i



Styreleder i jubileumskomiteen Tora Aarsland og kulturminister Lubna Jaffery åpnet møtet i den nasjonale jubileumskomiteen. Foto: Kari Sommerseth Jacobsen.

stor grad på frivillighet, og det kommer til å skje svært mye rundt omkring i hele landet i løpet av året. Det blir ulike spel, ulike utstillinger, utkleddte reisefølger fra ulike småsteder rundt Mjøsa den 15. juni, årbøker med utvandrerhistorier og mye mer.

Av større begivenheter er 4. juli for da seiler det nybygde skipet som ligner på Restaurasjon fra 1825 av gårde med mannskap fra Stavanger. Det fortelles at både dronningen og kongen vil være til stede, og når skipet ankommer New York den 9. oktober vil kronprinsparet være der på kaia for å ta imot dem.

I USA vil det også skje en rekke arrangementer som har forbindelser til den norske utvandringen gjennom de siste 200 årene. «Sons of Norway» er en forening med mange lokallag, og de er stolte over å formidle norske tradisjoner til nye generasjoner.

Følgende spørsmål kan man stille til de vel 900 000 nordmenn som emigrerte fra Norge til Amerika fra 1825 og fremover:

Hvorfor dro de?

Svarene er flere:

- For å få et bedre liv

-Andre i familien hadde dratt i forveien

-Hvordan gikk det med dem?

Og hvem var det som reiste?

I en periode var det flest kvinner som dro fra Halden fikk vi høre.

Dette er et meget interessant spørsmål for oss på Helgeland: Var det slik at særlig mange kvinner dro fra Helgeland også? Var det de modigste som dro?

I Tysvær gir de nå ut en egen bok med tittelen: Kvinner fra Haugalandet som utvandret til Amerika.

Jeg synes vi har hørt lite om kvinnene som dro, og det håper jeg at jubileumsåret kan gjøre noe med. Hvem føler seg kallet på Helgeland?



CROSSINGS

NORGE & NORD-AMERIKA

1825 • 2025

Lillehammer Museums Venner har nylig utgitt en bok som heter Flyktninger forteller. De har invitert 35 flyktninger som bor i Lillehammer-området til å dele sine livshistorier. Hver flyktning har fått sin museumsvenn, og sammen har de hjulpet hverandre med å skrive ned minner fra den siste tiden i gamlandet og tiden i det nye hjemlandet.

Det ble en gripende seanse å høre om hva som skjedde i det tidligere Jugoslavia da en bror ble funnet drept sammen med mange andre i en liten landsby der alle en gang var venner og kjente hverandre. Denne boken er viet jubileumsårets andre viktige perspektiv: hvordan tar vi imot de som flykter til Norge? Hvordan kan lærdommen fra norske utvandrere til Amerika, bety noe i dagens samfunn?

Her på Helgeland har Helgeland Museum planlagt at Crossings 200 skal markeres på samtlige museumsavdelinger i regionen. Det blir en del felles infostoff, og så er tanken at hver avdeling kan lage sine egne varianter og fortellinger. Helgeland Historielag stiller seg til disposisjon for de avdelinger som ønsker et samarbeid.

Og i Årbok for Helgeland 2025 håper vi at flere kan skrive artikler som handler om nettopp dette: Hvem som dro fra Helgeland og hvordan det gikk med dem.

Kari Sommerseth Jacobsen

Olaf Husby:

Gustav Strømsvik. Maja-arkeologen fra Rødøy

Lingo forlag 2023

Boken kan bestilles hos olafhusby@gmail.com

En murstein av en bok på 640 sider og 747 sluttnoter – om en mann fra Rødøy som ble arkeolog i Sentral-Amerika for snart hundre år siden! Begge deler er jo imponerende, både mannen og boken om ham.

Forfatteren Olaf Husby som er født i Sandnessjøen i 1951, har vært førsteamanuensis i språkvitenskap ved NTNU med norsk som andrespråk og uttale som spesialfelt. Han har skrevet en rekke bøker og artikler innen sitt fagfelt, og har vært bosatt i Trondheim siden studietiden. Helt tilfeldig fikk han høre om mannen fra Rødøy som i mer enn 20 år arbeidet som arkeolog i Mexico, Honduras og Guatemala. Historien var for god til at han kunne slippe den, og det skjønner jeg meget godt.

Gustav Strømsvik ble født i 1901 i Tjongsfjorden i Rødøy. Da han var syv år gammel døde faren, og han ble «satt bort» som de sa før. Heldigvis kom han til en god fosterfamilie ikke så langt unna barndomshjemmet. Han fikk bare folkeskolen, og dro til sjøs som 17-åring. Tilfeldigheter førte ham til Mexico og halvøya Yucatàn på julaften i 1925. Og så begynner eventyret: Han treffer maja-arkeologen Sylvanus G. Morley. Han var ekspedisjonsleder for Carnegie Institution of Washington (CIW) som hadde drevet utgravninger på stedet siden 1923. Det sies at Morley skulle bli inspirasjonen til de kjente Indiana Jones-filmene som kom på 1980-tallet.

Gustav Strømsvik går gradene, og begynner som snekker og altmuligmann. Han var «hendt» som man sa før, svært nevenyttig og også oppfinnsom i alt det praktiske. Dette ble lagt merke til. Snart blir han en fortrolig venn både med Morley og de andre arkeologene. Og de hjelper ham oppover i

systemet. På 1920-tallet var det få som drev med maja-arkeologi, og alle kjente alle. Strømsvik ble en del av dette fellesskapet, og han behersket både engelsk og etter hvert spansk. CIW var en privat stiftelse med mange penger og mye innflytelse i ryggen.

Chichèn Itzà ble grunnlagt omkring 600-tallet evt., trolig av maja-folket som hadde bodd i området fra 1500 fvt. Byen ble av de største på halvøya Yucatàn. Etter nedgangen på 1200-tallet, ble aldri byen forlatt. De mest kjente byggverkene er El Castillo, en pyramide med et tempel på toppen. I tillegg kommer «Krigernes tempel», og plassen med «De tusen søyler». Som medlem i staben ved CIW, ble Gustav Strømsvik en av pionerene i utforskningen og rekonstruksjonen av ruinene. I dag er dette en av Mexicos store turistattraksjoner.

Det er fascinerende lesning å følge Gustav Strømsviks eventyrlige karriere som maja-arkeolog. Han skulle bli utgravingsleder i Guatemala og Honduras, og skrev ikke mindre enn 70 vitenskapelige artikler.

Følgende attest fikk han av kunstneren Ann Axtell Morris som var gift med maja-arkeologen Earl H. Morris. De arbeidet begge sammen med Strømsvik i Mexico:

«Ingen beretning om Chickèn er komplett uten et avsnitt om Gustav, en norsk sjømann som hadde seil på de sju hav siden han var ti år. Da han kom til oss brakte han med seg nevenyttighet, et lyst hode, et enormt pågangsmot og en elskelig personlighet som gjør ham til en av våre mest verdsatte venner, og hvis framtid vil være like interessant som hans fortid.»

Under annen verdenskrig meldte Gustav Strømsvik seg til tjeneste for de norske militære styrkene i Canada. Han skulle bli en krigsseiler på mange ulike marinefartøyer som var med i mange farlige oppdrag i Nord-Atlanteren og opp i ishavet nesten til Murmansk. Også under invasjonen i Normandie var han på plass i kanalen mens de allierte styrkene fikk sitt første fotfeste på fransk jord. Etter krigen er han igjen med som arkeolog i CIW frem til 1957. Så følger igjen eventyrlige år, blant annet på selvbygde båter som tok ham både til Spania og Ibiza.

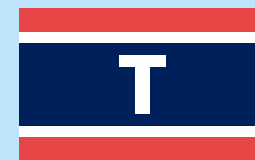
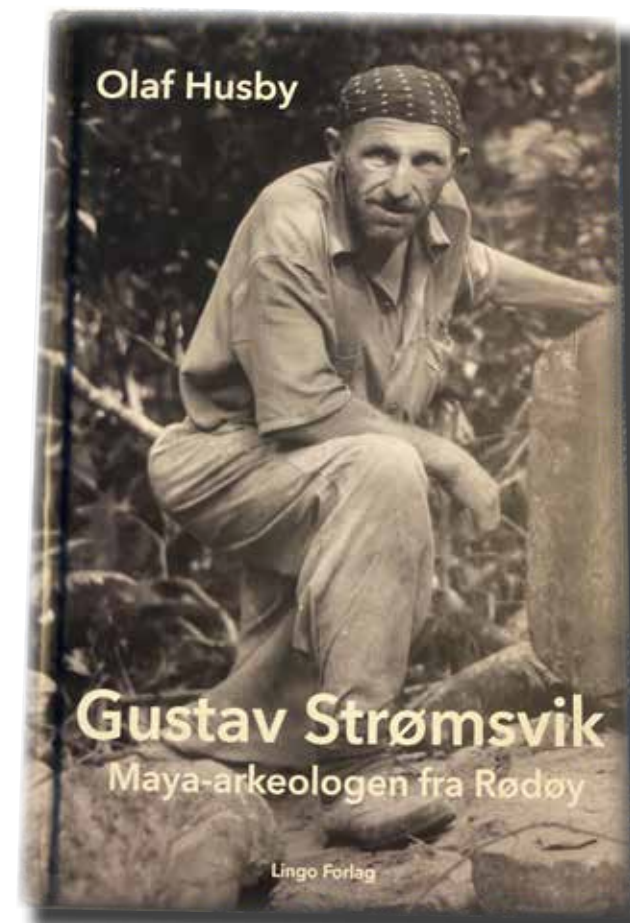
Gustav Strømsvik var en ekte vagabond, men han holder hele livet god kontakt med familien sin, særlig fosterbroren Jacob, men også de fem søsknene og moren. Egen familie stiftet han aldri. På eldre dager arver han søsterens hus på Gåsvær, og liker seg godt i dette åpne landskapet. Men det er til Tjongsfjorden han søker mest, og her dør han i 1983.

Forfatteren har basert seg på mange ulike kilder: Strømsviks egne feltnotater og privatarkiv, årbøkene til CIW, en rekke digitale arkiver i inn- og utland, bøker, artikler og intervju med folk som kjente Gustav Strømsvik. Olaf Husby har gått meget grundig til verks, og følger hovedpersonen nesten dag for dag på de ulike kontinentene han beveget seg på.

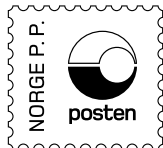
Gustav Strømsvik har frem til nå ikke vært særlig kjent i det norske arkeologiske miljøet. Dette har Olaf Husby sørget for å gjøre noe med.

Jeg vil anbefale boken på det varmeste! I tillegg til en særdeles spennende biografi, får du også Helgelands-kunnskap og kunnskap om maja-kulturen i Mellom-Amerika med på kjøpet.

Kari Sommerseth Jacobsen



TORGHATTEN



Returadresse:
Helgeland Museum,
Sjøgata 23 e
8656 Mosjøen

**Årbokredaktør Oddvar Ulvang,
påtroppende redaktør Olaf Nordstjø og
Kari Sommerseth Jacobsen.**



*Årets
Julegave
til alle
Helgelendinger!*